

ser maa være forsynet med en laasferdig Kasse, hvori han kan opbevare sine Manuskripter, Revisioner, Regninger o. desl.

Metteur-en-pages for Tidender maa fremfor Alt være øvet i den hurtigste og nøjagtigste Beregning af de indkommende forskjellige Manuskripter, i hurtigt Overblik og i Ordningen af det forhaandenværende Stof, altid have for Øje den usværgelig bestemte Tid, til hvilken han har at aflevere sit Blad, særdegt til Pressen eller Maskinen, og staa i nøje Forbindelse og Samtale med Redaktionen. Forsinket Udgivelse af en Journal eller Avis, især en politisk, daglig udkommende, undskyldes ikke selv med de vigtigste Grunde, idet Forstyrrelsen ved en forsinket Affendelse i Posten er for vidt indgribende og har stor Indflydelse paa Bibeholdelsen af Abonnenter. Tidender i Imperialformat sammenstilles ikke paa Skibe, men paa et Bræt.

Fordeleene ved mise-en-pages ere saa isjæfaldende, at det er forunderligt, at denne Indretning endnu ikke har fåaet en mere almindelig Anvendelse. Hurtigheden, hvormed et Brev kan leveres med forholdsmæssig liden Bekostning af Material, den langt sikrere Homogenitet i den indre Indretning, Besparelsen af Lokalrum, idet Styketterne kun behøve en eneste Kasse og kunne stilles nærmere sammen, Bekvemheden i Overfigt for Principal og Faktor, da de til Aftale, Beregning og alskens Spørgsmaal kun have at gjøre med Mettøren, ere de meget betydelige Fordele ved mise-en-pages-Indretningen.

12) Landkartfals (Typometri.)

Forsøgene paa ved Typer at fremstille geografiske Kartter gennem Bogtrykkerpressen ere rigtignok meget gamle, og man kjender dem allerede fra den sidste Fjerdedel af det 15de Aarhundrede; men de vare

dog dels meget ufuldkomne, dels nærmede de sig mere Blademaneren; Tegnene og Figurerne bleve indgravne i Metalplader og Skriften indslaaet ved Punsen. Men senere fik Kobberstillet Fortrinnet, indtil i Aarene 1770 samtidig Skriftstøberen W. Haas i Basel og J. G. J. Breitkopf i Leipzig igjen optog Sagen og atter forsøgte den typografiske Sats og Tryk til Frembringelsen af Landarter paa en ny Maade. Selv dette blev dog kun Forsøg, der langtfra naaede de stulne Karters Fuldkommenhed. I den nyeste Tid have Diderot og Bauerkeller i Paris, hvilken Sidste især har vundet et stort Navn ved sine Reliefkarter, med store Bekostninger anstrengt sig for at vinde Landkarttrykket for Bogtrykkerpressen, dog, som det synes, med lidet Held, idet der kun er bleven liden Tale derom. Det Fuldkomneste i denne Retning af Konsten har hidtil Raffelsperger i Wien frembragt. Hans Karter er lade, hvad Tydelighed og Korrekthed angaar, Intet at ønske; men om ikke Omkostningerne med Udførelsen overstige dem ved Kobberstillet og end mere ved Lithografien, saar staa derhen, og det er meget at betvivle, at de to sidste Fremstillingsmaader kunne fortrænges eller synderlig indskrænkes ved Typetryk.

Den berømte Duverger i Paris indfætter fine, bøjelige Kobberlinjer, som betegne Flodernes Løb, Havene, Bjergene og Grændserne, i tynde Blyplader; Navnene paa Lande, Byer, Flekker osv. Klicheres og loddes paa. Efter den raffelspergerske Methode lithograferes Situationstegningen og trykkes straks i Former; Stedsnavnene indtrykkes med særegen dertil skaaen, vistnok meget liden, men meget tydelig Skrift. Ved Sætningen lægges Fortegningen paa Skibet under en Glasplade, for at Distancerne kunne træffes nøjagtigt.

Til Kartter og Plader, som forekomme inde i Teksten, betjener man sig af Træsnit; dog efterlader Skriftens Skjønhed og Korrekthed Meget at ønske. Til

faa billigt, som muligt, at fremstille Landkart paa Bogtrykkerpressen synes den simpleste Vej at være, at lade Situationstegningen udføre i Træsnit og at trykke Skriften ind, hvortil rigtignok hører den allerfuldstændigste Nøjagtighed ved Trykningen, og hvorved der dog med alt dette ikke vil mangle paa ret mange Mafaturark. Men trods alle Anstrengelser, ville de af særegent i denne Retning uddannede Kunstnere i Kobber og Staal slutne geografiske Kartter uden Tvivl fremdeles og altid beholde Forrangen.

Til Typometrien hører ogsaa Satsen af matematiske, geometriske og deslige Figurer, ligesom af alle de Sager, til hvis Formering der hører krumme og skraatliggende Linjer. Foruden tynde, særskilt dertil forarbejdede Kobber- eller Blylinjer behøver Sætteren endnu mange Instrumenter og Indretninger, som til sædvanlig Brug ere ham uvante. Omendkjønt man til Efterligning af Templer i Kuppelstil, Frontespicer, Søjler o. desl. ser meget rent udførte Sager, saa have de dog kun med Hensyn til den derpaa anvendte Flid, Nøjse og Taalmodighed Værd, men ikke for den tegnende Kunst. Overhovedet ville alle saadanne udenfor vor Sære liggende Konststykker aldrig have nogen varig Betydning, og ligesaa lidt, som Kobberstikkeren og Lithografen formaar at komme op imod vore bevægelige Typer, ligesaa lidt skulde Bogtrykkeren med sit paa Firkanter og rette Linjer baserede Retresystem befatte sig med Efterligningen af frie Haandtegninger.

13) Akcidentsatsen og Akcidentsætteren.

De under denne Rubrik hørende Arbejder ere saa mangfoldige, at Den, der har dette Arbejde, har det videste Feldt for Anvendelsen af sine typografiske Kundskaber, sin gode Smag og den behændigste Virksomhed.

Akcidentsætteren maa have fuldstændigt Kjendskab til det i Trykkeriet værende Sættmateriale, og, hvor Magasinet tillige er ham overdraget, hvilket hyppig er Tilfældet, føre en Bog over samtlige forhaandenværende Skrifter, Kasser og færdige Sættentensilier. Han maa forstaa at inddele sin Tid og Arbejds kræfter af Værlinge og ham anviste Hjælpesættere, saa at han i enhver Henseende tilfredsstillende klarer de mangengang pressende Bestillinger, — lade det Nødvendigste gaa foran det Nødvendige, uden ganske at overse det Sidste. I større Brug har han, om muligt, et særegt Værelse; hvor dette ikke er Tilfældet, har han en eller flere Gader alene for sig og sine Hjælpere; Titel- og Sirskrifter, Vignetter, Indfatninger, Linjer, Høyle og andre til disse Arbejder nødvendige Værktøjskaber har han for sig, og han har at paase, at det Værktøj, der maatte blive brugt af andre Sættere, bliver ordentlig behandlet og i god Orden afleveret igen.

Til Akcidentsarbejder høre for det Første tabellariske Arbejder af alle Slags for Øvrigheder, industrielle og merchantile Huse, Priskurranter og andre kommercielle Arbejder, Plakater, Lejlighedsdigte, Etiketter, Omflag, Titler osv. Have nogle af disse Arbejder et større Omfang, som t. Ex. Tabeller, saa behandles de som Verk og overdrages særegne Sættere. For den specielle Udførelse af den største Del af Akcidentsarbejdet lader sig ikke opstille bestemte Regler. Mange i dette Fag indgribende Bestillinger gives, især af Folk, hvis Intelligents staar paa et meget lavt Trin, paa en Maade og undertiden endog blot mundtlig, saa at Sætteren maa gjette, hvad man vil have, og at det bliver overladt til ham, at give Arbejderne en Form, der svarer til det tilføjede Djemed. Man maa opgive ham Papirets Størrelse, og om Arbejdet skal være udstyret med muligste Luxus eller simpelt udført.

Bed Satsen af Titler maa man se paa, at Ver-

lets egentlige Hovedgjenstand bliver sammentrængt paa en Hovedlinje; Skriften til den maa vælges saaledes i forholdsmæssig, saa meget muligt iøjnefaldende Størrelse, at den indtager Formatets hele Bredde; museerede, forfiredede eller endog fortrukne Skrifter, som Moden forlangte for femten til tyve Aar siden og noget mere, stride imod den nyeste Smag og anvendes ikke mere. Gothisk, Medolin, eller ogsaa almindelig Fraktur af smukt moderne Snit ere nu de Skrifter, som fremstille en Titel — vel simpelt, men dog smagfuldt. Overskrider en passende Skrift til Hovedlinjen noget Formatets Bredde, saa gjør man Titelen ligesaameget bredere, men lader alle de øvrige længere Linjer beholde Formatets almindelige Bredde. Af det, Titelskolumnen bliver bredere, aftages Halvdelen af Bundstegen, saa at den kommer til at staa paa Midten. Ved skjøndvidenskabelige og andre Luxusverker indgaaer man alle vidstøttelige og andre Omkrivninger og Udviklinger, som man ellers bringer paa strengt videnskabelige, tekniske, praktiske, økonomiske og andre literære Verker, og kun Bogens Navn, Forfatteren med muligt Prædicat, Angivelse af Bind eller Hæfte, Dplagstal og Firma anbringes derpaa. Det Sidste maa efter Lovens Forskrift indeholde Sted og Forlæggerens fuldstændige Navn eller hans Firma samt Aarstal. Gaar der ingen Linje foran Hovedlinjen, saa lader man den ikke begynde helt oppe paa Kolumnen, men rykker den en 2 à 3 Cicero længere ned. Mellemrummet mellem Linjerne, hvor ogsaa de samvarende forekommende Linjer regnes hver for en, fordeles ligeligt; det forstaaes af sig selv, at Forklaringer, som indtage flere Linjer, eller Forfatterens Prædicat kun adskilles ved smaa Mellemrum. Det Samme gjælder for Firmaet. Vignetter anbringes bedst paa den nedre Halvdel over Firmaet; dog tjener Anvendelsen af dem paa Titler ikke altid til Pryd, især naar det er større Træsnit, der fremstiller Scener af Indholdet. Større

Forlæggere føre undertiden et eget Monogram, som sættes paa enhver Titel af deres Forlag og tager sig ogsaa, naar det ellers har en vakker Form, ret godt ud. Mange Forfattere og Forlæggere have for Bis, om muligt at anbringe hele Verkets Indhold paa Titelen og det oveniljøbet med fremstikkende Skrifter; men derved gaar Titelens Skjønhed og Smagfuldhed tabt og det kan kun undskyldes ved Hensigtsmæssigheden af, især paa praktiske Skrifter, at vise den sig derfor Interesserede, hvad han finder deri. Ved Titler maa man især se paa, at de ikke fremkomme for lange og sammentrykte, men gjengive Tekstens Format. Det lovbefalede Impressum (Trykkersted og Trykkerens Navn eller Firma) blev før sædvanlig anbragt paa det Titelen følgende Valat i muligt liden Skrift; men da saadanne enkelte Linjer ikke give godt Aftryk og selv slaar igjennem, hvorved Titelen taber i Udseende, saa sættes det hyppig paa den sidste Side til Slutning. Selve Titelen adskilles fra Trykkerstedet enten ved en simpel Strej eller ogsaa ved en af Renaissancer sammenfat Finale; Mellemslaget over og under Finalen bliver indrettet saaledes, at der sættes en Tredjedel mere over end under den; kommer der umiddelbart efter Titelen en Linje, som forklarer Noget, t. Ex. Med 6 Staalstil, Andet Dplag o. desl., sættes det mellem to Streger, og Mellemslaget bliver ligt paa begge Sider. I dette Tilfælde falder Finalen bort. Ved Samleverker gives der en Hovedtitel for det hele Verk og en særegen Titel som angiver vedkommende Bindes Indhold. Disse Titler blive udskibte saaledes, at de ved Bogens Opflaen staa lige overfor hinanden (anden og tredje), følgelig er den første Side blank, Valat, den anden Side Hovedtitel, den tredje Specieltitel og den fjerde Valat; ellers daner Titelen første Side, naar der ikke gaar en Smudstitel foran den. — Den saakaldte Uene- eller Vaseform

for Titler, som Moden forlangte for 8 à 12 Aar siden, tages nu næsten ikke længere Hensyn til.

Ved Smudstitel forstaar man et hvidt Blad, som Bogbinderen ved Bogens Indhæftning eller Indbinding sætter foran Titelen for at denne ikke skal ligge umiddelbart paa Dækket eller Bindet, hvor den let kunde blive smudsig. Dette Blad sthydes nu hyppig foran Titelen og sammes Stikord bliver sat derpaa af Cicero, Mittel eller Tertgia; umiddelbart efter den følger et Bakat. Bestaar et Verk, som skal være spatiøst, af flere større Afdelinger, sættes en Smudstitel, som forteligen angiver sammes Indhold, foran hver af dem.

Bliver Verket dediceret til en Mand, et Selskab etc., sættes Dedikationen med en smuk Sirkel og faar Plads foran Fortalen. Efter Fortalen følger Indholdet og sættes af Petit eller Nonpareil; Sidetallene sættes i Enden af Linjerne, og de Linjer, som ikke fylde, udpunkteres, hvorimellem sættes Gevorter eller Halvgevorter *).

Hvorvidt Fortale og Indhold skal sthydes, afhænger af, om der maa gjøres et Par Kolumner mere eller mindre for at faa et helt eller halvt Ark, hvilket let lader sig lempe ved at sthyde eller gjøre Satsen kompres. Da Fortale og Indhold sættes sidst, og det i Forvejen ikke lader sig usjagtig beregne, hvor meget det kommer til at udgjøre, saa blive disse paginerede med romerfste Sifre (smaa Kapitaler). Fortalen sattes for af en Skrifstort, som var en Grad mindre en Teksten, nu for Tiden forlanger Moden, at den skal være en Grad større, endstjont det Første alligevel sirede Bogen langt mere.

*) Blandt mange af de gammeldagse Moden, som igjen optages i Typografien, er ogsaa den, at sætte Dobbelgevorter mellem Punterne ved Sætningen af Indholdsfortegnelserne, nu for Tiden, i særdeleshed i Tydskland, meget i Brug.

Til Omflag lader Sætteren sig give de falskede Ark af vedkommende Verk og presser dem saa fast sammen, som muligt, for at kunne tage Maal af Ryggen. Omflaget indeholder paa sin Fremside den fuldstændige Titel og sættes i Formatets Bredde. Forlanges en Indfatning dertil, saa bliver Omflaget saa meget bredere, og man maa ved Valget af den rette sig efter Papirets Størrelse. Bagsiden af Omflaget, ligesom ogsaa ofte de indre Sider, fyldes dels med Indholdet, dels med literære Avertissementer; til Lyngoverker, hvor der ogsaa anvendes særdeles Omhyggelighed paa Omflaget, er dette ikke passende, og Bagsiden sires blot med en passende Vignet eller en anden af Indfatningsstykker sammenfat Snirkel. Blandt den store Masse af de mest forskelligartede Indfatninger, hvor med Nutidens Tegner og Stempelskærere søge at hæve den typografiske Smag og næsten kunne ruinere Bogtrykkeren dermed, vil Accidentsætteren ikke let komme i Forlegenhed. Paa Ryggen angives ligeledes Titelen, dog kun med Hovednavn, Forfatter, Bind eller Hæfte. Det øvrige tomme Rum udfyldes sædvanlig med Forsringer. Fremfor Alt maa man ved Sætningen af et Omflag, rette sin Opmærksomhed paa, at Ryggen allermindst bliver for bred, men heller ikke for smal, og at Bundstegens hvide Rum udmaales akkurat, paa det at Omflagets trykte Del under Indhæftningen og Beskæringen kommer til at staa ligedan paa Midten af Papiret, som Tekstfiderne. Omendstjont man anvender megen Møje, Tid og Bekostning paa Omflag med Hensyn til Sats, Tryk og Papir, saa have de dog ingen anden Bestemmelse, end at gjøre Bogen saa tækelig for Kjøberen, som muligt, eller lægge den indholdsbetegnet for ham; efter Indbindingen fylder den Bogbinderens Strimmel og Matulaturkurv.

Plakaterne og Efterligningen af de engelske og franske Kjempeplakater ere ogsaa i Tydskland og hos

os bleve et betydeligt Arbejde for mange Trykkerier. Ved deres Sætning kommer det an paa at vælge saadanne Skrifter, som i lang Afstand falde tydeligt og læseligt i Øjene. Her maa det Skønne mere vige for det Praktiske, og man kan paa Plakater let se, om de ere udgaaede fra Officiner, hvor de kun forekomme undtagelsesvis, eller fra saadanne, som især gjøre sig Umage for at faa slige Arbejder og ere fuldstændig indrettede for dem. I første Tilfælde kan Sætteren ikke altid frigjøre sig fra sine Vaner og Anskuelser om Arbejder, som ligge Øjet nær, og forsejler trods al sin derpaa anvendte Møje dog den Effekt, som en Opplagsfeddel skal gjøre. Til en Indretning for Plakater hører et stort Udvalg af saakaldte Plakatskrifter, hvilke sædvanlig ere staaene i Træ; Berlin har Forrangen i Plakattryk, ligesom i Skæring af dertil hørende Skrifter, især med Hensyn til Billighed, og de derfra udgaaende Arbejder tjene mange andre Steder til Mønstre. Store Plakater sættes paa et særskilt til dette Bjemed forarbejdet Bræt, der paa den ene Bred- og Langside er forsynet med endel Huller, hvori fastsættes to glathoode Spirer, der ved Sammensætningen danne en ret Vinkel; tillige ere de systematiske Vlysleger ham til stor Lettelse ved Udslutningen af de større Skrifter. Ere Plakater større, end Pressens eller Maskinens Fundament, saa maa de sættes og trykkes i to eller flere Former og saa klippes sammen.

Etiketter ere et Arbejde, hvori Bogtrykkeriet har at bestaa en ikke altid lykkelig Konkurrence med Lithografien. Her lægge mange Rekvirenter, især Vinhandlere, Parfumeri- og Chokoladefabrikanter stor Vægt paa Elegants og smagsfuld Udførelse, beregnende, at der bag en skøn Etikette ogsaa forudsættes en prisværdig Vare. Til Sætningen af dem hører fornemmelig at gjøre sig bekendt med gode Mønstre af de forskjelligste Slags for at kunne anvende de i rigt

Udvalg af Skriftstøberne leverede Forskrifter, som skulle efterligne Lithografernes frie Tegninger, paa hensigtsvarende Maade.

14) Renaissance-Ornamenterne.

En ny Berigelse for Typografien danner Renaissance-Ornamenterne, som ere traadte istedetfor de tidligere anvendte Snirkler, og lade sig benytte til Udsmykning af Satsen paa forskjellige Maader i større og mindre Mængde. De anvendes for det Meste til alle finere Afskrifter, som: Afbefalingskort, Bignetter, Titter osv., samt til enkelte Afdelings- og Slutningsstreger (Finaler). For den praktiske Typograf frembyde de en rig Mark til at lægge sin gode Smag og sit Talent for Dagen. Men særdeles pyndende blive disse Ornamenter i Forbindelse med Medolins- og Kirchen-Gothiske Skrifter, og jo nærmere Ornamenterne ere rykkede ind til Bogstavet, desto elegantere tager det sig ud, hvorfor de vedstaaende Bogstaver ofte befkæres saaledes, at Renaissance-Ornamenternes Slynngninger kan komme ganske nær ind til Skriftsnittet. Paa enhver Figur er, for at lette Sætningen og Afslægningen, afstøbt de tilhørende Numere.

Om Korrektur *).

1) Korrekturastrækningen.

For at kunne forlange af Korrektøren en godt læst Korrektur, udfordres først et godt, rent Korrekturastræk, der hverken maa være for blegt (blast) eller for stærkt spærtet. Korrekturastrækket sker enten i Pressen eller ved Hjælp af Børsten (t. Børste, fr. brosse, eng. brush).

De bedste Astræk kunne blot gøres i Pressen. Hos os bruges for det Meste det saakaldte løse Astræk **). De udbundne Kolumner hæves ud i Pressen, og om dem lægges løst et Format af Træsteger. Man paafer saa godt, som muligt, at Udslutningerne ej staa for højt, at der ej ligger Noget under Siderne, at Linjerne ej staa skevt, samt at Typerne ej ere urene. Egesaa maa man undgaa, at Formen bliver vaad før Astrækningen; Skriften tager ellers ikke overalt imod Farven, og Astrækket bliver utydeligt. Efter at Siderne ere spærte (overdragne med Balfsen), bliver der lagt Papirstrimler (Omlæg) paa Stegerne og de blanke Steder paa Kolumnerne, som have antaget

*) Vor Literatur besidder allerede et fuldstændigt Verk om Korrektur af W. F. Karup. (Se Bogfortegnelsen S. 18.)

**) Ifølge tydske Brug sluttet Siderne til Form førend Korrekturastrækket gøres.

Svæerte, for at de ej skulle smudse Papiret, Arket bliver derpaa lagt over, efterat det er fugtet, og Trykket gjort. I mange større Officiner er en udrangeret Presse bestemt til Korrekturastrækning, hvilken, om muligt, opstilles i Sæterrummene.

Børsteastrækket, der hos os bruges i nogle faa Trykkerier, sker derved, at man med en dertil indrettet Børste, af 6—7 T.s Længde og 4—5 T.s Bredde, hvis 1 T. lange Børster maa staa yderst tæt sammen og være ganske glat skaarne, banker saa længe og med maadelig Kraft paa Bagsiden af det over Siderne lagte Papirark, indtil der i dette viser sig tydeligt Præg (den saakaldte Schattering). Astrækket med Børsten kan aldrig falde saa jævnt ud som i Pressen og har derhos den Ulempe, at Limet i det fugtede Papir, naar dette ikke er desto bedre limet, under Børstningen opløses, hvilket forarsager, at Blækket ved Røtelseerne løber udover; Bogstaverne sætte sig, selv om man ikke børster stærkt, ind i Papiret og danne Fordybninger, hvori Pennen under Antegningen støder an, og derved vanskeliggøres Korrektøren Arbejdet. Til Korrekturerne tages ofte af Økonomi meget simpelt, tyndt, uldent Papir; men dette har Gjennemslag af Trykken og sølgelig Utydelighed indtil Uæselighed til Følge; paa uldent, trevlet Papir bider enten Pennen ikke eller sprætter og tager Trevler i Splitten, hvilket Alt er forbundet med Tidsspilde for Korrektøren. En Betingelse ved et Korrekturastræk er det, at Margen om alle Sider maa være tilbørlig bred.

Naar Korrekturastrækket er gjort, falses Arket og forsynes med Paaskrift: „Første Korrektur“ eller „Anden Korrektur“ etc. Det til samme hørende fuldstændige, fra Begyndelsen til Enden med Signatur eller Mærke betegnede Manuskript bliver lagt deri, og det Hele sendes til

2) Korrektoren,

(t. Corrector, fr. correcteur, eng. reader). Han sammentligner overalt Aftrækket nøje med Manuskriptet og retter Øjet skarpt paa enhver Bogstav, hvert Tal og Tegnet, og deres indbyrdes Stilling, for at han kan blive opmærksom paa de ubetydeligste Fejl. Enhver første Korrektur maa læses efter Manuskriptet, for at man kan finde Udeladelser (Begravelser, t. Leich), irrigt satte Ord, Tal, fejlagtige Interpunktioner og Gjentagelser (Wynslup, t. Hochzeit). Har Korrektoren en Efterlæser, saa er det raadeligt, at han lader sig forelæse Manuskriptet, idet der ved Efterlæsningen dog let kan oversees Noget. Fremdeles maa han nøje efterse Kolumnesiffrerne, Kolumnetitlerne, den rette Udstrykning, Signatur og Norm, og notere sig Arkets sidste Ord, for at være vis paa næste Arks rigtige Tilslutning. Foruden de grammatikalste Gjendommeligheder gives der desuden særegne typografiske, hvis Efterfølgelse Korrektoren bør paase. Blandt Andet maa der have for Øje Tegnenes Stilling, Henvisningstegnene til Noter, Interpunktionstegnene, Rubrikerens Forholdsmæssighed, Anvendelsen af Antikva eller Fraktur i Fremmedord osv.

Enhver Fejl, som Korrektoren støder paa, betegnes, og Rettelserne anmærkes i Margen. En Regel er det, at alle Rettelser bør hensesættes i den yderste Rand af Siden (paa Opplagsiden), og kun naar større Udeladelser have fundet Sted, tages Sidens nederste Rand til Hjælp. Korrektoren har at paase en muligst tydelig og forstaaelig Antegnelse af Fejlene, for at Sætte- ren ej skal komme i Tvivl om nogen af dem. Korrekturtegnene *) kan læres ved at sammenholde

*) Den altså almindelige Anvendelse af Streger og atter Streger til Betegnelserne i Korrekturen er saa mangelfuld, at den sætter Korrektoren i den højeste Grad af Ube-

højsøjede Korrekturschema *) med nedenstaaende Forklaring over deres Anvendelse og Betydning.

En faldt Bogstav gennemstryges simpelthen og tegnes i Margen. (Se Korrekturschemets Linje 26). — Er der to eller flere Bogstavfejl i en Linje, saa betegnes disse hver for sig; ved flere Rettelser i samme Linje anvendes den saakaldte Fane, enkelt, dobbelt, tredobbelt osv. (se S. L. 29, 1, 23). — To eller højst tre sammenstaaende Bogstaver i et Ord gennemstryges og Stregerne tilligemed Bogstaverne skrives i Margen (se S. L. 21). — Er der i et Ord en Bogstav formegget, saa gennemstryges den ligeledes og Deleaturtegnet anvendes da (se S. L. 28). — Ved bagvendtstaaende Bogstaver anvendes Vertaturtegnet (se S. L. 25). — Mangler der i et Ord en Bogstav, saa gennemstryges den næststaaende Bogstav og anmærkes i Randen tilligemed den manglende (se S. L. 13). — Paa Hovedet staaende Bogstaver (t. Fliegenkopf) understreges, og Bogstavet tegnes i Randen (se S. L. 8). — Fejlagtige, læderede eller udeladte Interpunktionstegn og Tal rettes

hjelpefulness, til samme Tid som Anvendelsen af egentlige Korrigertegn vil forstaaene Typografen for Gjetning og Uvisshed under Korrigeringen. At Berke, til hvis Korrekturen man har betjent sig af hin mangelfulde Betegnelsesmaade, tilbids ere temmelig fejlsrie, er steet naftet, men ikke formeblst den, og udgør saaledes intet Bevis for dens Brugbarhed.

*) Betegnelserne i det vedsøjede Korrekturschema ere fremstillede saaledes, som de anvendes af tydske Korrektor, og ere for en Del forskellige fra de af Karup opstillede. Skjønt vi have valgt nærværende Betegnelsesmaade med Forsæt, er det dog ikke steet, fordi vi tro, at den har Fortrin for Karups (vi maa tværtom anse hans Korrekturschema for langt mere fuldstændigt), men dels formeblst dets Simpelt og dels, fordi vi have tænkt os, at enkelte Korrektor og Forfattere kunne forrigere efter tydske Brug, og at saaledes Sættene ved vort Schema skulde erholde Underretning om de tydske Korrigertegn og deres Betydning. Det forudsættes, at Typografer, der anskaffe sig nærværende Haandbog, ogsaa ville sætte sig i Besiddelse af Karups Bog „Om Correctur“.

paa samme Maade, som Bogstavfejls (se S. L. 2, 11). — Findes et helt Ord eller flere Ord sat formeget eller fejlagtigt, indesluttet de i et Slags liggende nedadvendt Klammer; dersom to saadanne Korrigenda forekomme i en Linje, bruges andengang en liggende opadvendt Klammer, og enten Deleaturtegnet eller Ordet skrives i Randen (se S. L. 33); det samme skeer ogsaa ved fire eller flere fejlagtigt satte Bogstaver i et Ord (se S. L. 2). — Ved en for højt staaende Udslutning (Epis) anvendes Dobbeltforjet, ogsaa kaldet Nedtrykkestegnet (se S. L. 6). — For ombyttede Ord gives Omflytningstegnet (se S. L. 3); for omstillede Bogstaver anvendes et lignende Tegn (se S. L. 16). — Ved større Omstillinger numereres Ordene (se S. L. 18). — Bogstaver af fremmed eller anden Skrift, saavel som bestabigede (læderede) Bogstaver samt Abnninger for Bogstaver, der ere for lave og ikke komme frem (t. Vække), gennemstryges, og vedkommende Bogstav understryges i Randen (se S. L. 5). — Staa i et Ord Bogstaver fra hinanden, anvendes Sammenbragelsestegnet (se S. L. 22); ligeledes ved for store Mellemrum (se S. L. 10). Som Sammenbragelsestegnet kan ogsaa Figuren I anvendes. — Staa Ordene for nær eller ind til hinanden, anvendes Adskillelsestegnet (se S. L. 4). Skal noget Ord være kompres, der er spærret, anvendes en Sikkelinje saavel under Ordet som i Randen (se S. L. 12). — Skal et Ord spærres, understreges det, og i Randen sættes en liggende Linje, hvorover der drages flere opretstaaende Streg (se S. L. 14). Spærringstegnet bruges undertiden saaledes: ssss. — Skal et Ord udmærkes ved fed Skrift, saa understreges det, og Ordet „fed“ skrives i Randen (se S. L. 9*). — Enkelte ubeladte Ord skrives i Ran-

*) Naar et Ord, der er sat med Fraktur, skal sættes med Antikva, betegnes dette paa lignende Maade, og i Randen sættes

den af Siden (se S. L. 30); større Ubeladelser skrives nede paa Sidens Fod (se S. L. 3). Dette kan ogsaa gjøres paa den Maade, at der sættes et NB. i Randen, hvilket NB. tilligemed det Manglende overføres paa Sidens Fod. — Er en hel Udgang af Manuskriptet overseet, saa antydes dette i Korrektoren ved Randbemærkningen: „Se Mskrpt.“, og det manglende Sted betegnes nøjagtigt i Manuskriptet. Randbemærkninger kan ogsaa hebe: „vid. Mskr.“ — Uæselige Ord sættes ofte opognedad, eller de blokeres, eller ogsaa lades Plads aaben; Korrektoren maa besørge dem ret satte (se S. L. 27, 19, 7). — Skjevstaaende Ord betegnes med liggende Parallelstreger over og under og i Randen (se S. L. 31). — Har et Ord aftrykt sig urent, anvendes Rensningstegnet (se S. L. 36). — Fremkommer et Ord mat (bladt), understreges det, og et NB. sættes i Randen (se S. L. 20); ligeledes gjøres, naar et Ord aftrykker sig for skarpt (se S. L. 15). — Forrykkelse af Typer i Enden af Linjerne betegnes ved opretstaaende Parallelstreger (se S. L. 16, 17, 18). — Hænge Linjerne, saa anmærkes den op- eller nedadvendende Bue (se S. L. 35, 36). — Mellem for tæt sammenstaaende Linjer streges i Kanterne, og i Randen sættes en udadvendt spids Vinkel (se S. L. 16, 17). Tegnet) — (anvendes stundom for at betegne, at der skal flydes. — Ved for langt fra hinanden staaende Linjer gjøres paa samme Maade, og i Randen sættes en Streg mellem to Parentheser (se S. L. 31—32). — Skal der gjøres en Udgang (Alinea), betegnes dette ved en Klammer, og i Randen skrives „Udgang“ (se S. L. 24). — Skal en Udgang sammenbrages, anty-

da „Ant.“, og omvendt, naar et Ord, der er sat med Antikva, skal sættes med Fraktur, sættes „Fr.“ i Randen. Saaledes gjøres fremdeles i Korrektoren ved Ord, der skulle sættes af andre Skriftsorter. Ordet understreges og en Abbreviatur af den søvlangte Skriftsorts Navn sættes i Randen.

des dette ved en Slingsstreg fra Udgangs- til Begyndelseslinjen og i Randen (se S. L. 20—21). — Paa fejlagtige Delinger maa ogsaa Korrektøren være opmærksom (se S. L. 15 og 16, 34 og 35). — Foruden de nævnte Tegne anvendes ogsaa den enhjørnede Klammer (L), der bruges, naar en Linje enten skal have mere eller mindre Indrykning. Den sættes enten foran eller inde i Linjen; altid paa det Sted, hvor man vil Linjen skal begynde.

„For at Typografen ej paa nogen Maade skal kunne tage Fejl af Korrektørens Udtegning (skrevne Rettelser), bør denne iagttage følgende chirografiske Regler: a) Den latinske Skrift er at foretrække for den danske (gothiske), fordi de latinske Skriftegne ere tydeligere end de danske; b) det danske og latinske lille C (c, c) maa ikke skrives med den sædvanlige lodrette Streg forneden, da Typografen let, navnlig i grammatiske Verker eller Verker i fremmede Sprog, kan forveksle dem med g (C med Cédille); c) det store danske M skal skrives med samme Form som et latinsk lille N (n), da det ellers kan forveksles med Et; d) i den latinske Skrift maa J (I consona) stedse skrives J for ikke at forveksles med I (I vocalis); dette sidste bør nærmere betegnes med et Punkt, der sættes over samme; e) for nøjagtigt at antyde Forskjellen mellem det latinske lille C (c) og E (e) sættes stedse en Krøl over c; f) Krøllen over det danske lille U (u) og Punktet over det latinske og danske lille I (i, i) maa ej forglemmes eller udelades; g) to sammenstaaende danske eller latinske smaa I'er (ii, ii) skulle adskilles ved en lille lodret Streg, da de ellers kunne forveksles med et tydst lille U (ü); h) det samme gælder om ij, ij, som kunne forveksles med y, y; i) et latinsk lille O (o) skal skrives som et Hul (O), uden Bindestreg til det næste Bogstav, da det ellers kan forveksles med a"*)

*) Af Karup.

Europas fleste Lande og
brad af Elegants.)

gernes Anstift sig i det
re at anstifte for den
es tistog Ræfelysten sig
aa Decennier efter Kon-
s allerede Pæresens Virk-
Magthaverne ved Censur
Mainz 1479 og 1486)
Daaknd paa den, hvilket
der VI. (1501) og ved
1515) almindelig paabu-
tionens Renhed. Men

dgreb fra Magthavernes
sidste Tider endog have
sen dog vidst at behol-
var for mægtig, og var)
anner over Hovedet.

allerede

NB

11 og III tal

o

la l Fs Fo

[Udgang

IV

IG

Köln

11

11 n d

blev

==

==

11 11 11 følgende

de

11 11

.....

Korrektur-Schema.

Bogtrykkerkonsten.

(Af P. A. Munchs „Verdenshistoriens vigtigste Begivenheder“.)

f m p o
 7 slæg |
 L 7
 22
 f s g d u
 #
 | sande
 | v
 fed
 o o
 | 1
 ~~~~~
 | ve
 H H H
 lle NB
 S || S
 >
 1234

Denne Kunst, hvis Opfindelse haaſte er den største Velgjerning Menneſteſindet har opnaaet, kom ſom om var den kaldet netop paa den videnskabelige og religiøſe Gjæringstid forat ſikende de aandelige Interesſers Herredømme over de materielle, forjage Barbariets ſidſte Levninger og give Menneſtehedens Velgjørere Vaaben ihænde, der virkede ſtærkere end alle Fyrſternes Soldater og Kanoner. Guttenberg fra Mainz opſandt Bogtrykkerkonſten paa det baſeſte Concils Tid (o: 1440); han ſaldt nemlig paa at danne Former for enkelte Bogſtaver iſtedfor at udſkjære hele ubegnelige Sider; derfra var Overgangen let til Skriftſtøberiet; Schöffer opſandt Sværten, og i Aaret 1456 var allerede den ſidſte Bibel trykt. Den nye Konſt uddannedes fornemmelig i Italien ved den forjente Aldo Manucei; Aarhundredets var ved Slutning

I ſiden Skrivekonſten blev opfundet,

den udbredt til Europas fleſte Lande og havde opnaaet en høj Grad af Elegants.)

Da forpogede Bøgernes Anſigt ſig i det Uendelige; de bleve lettere at anſtaffe for den Uformuende, og ſaaledes tiltog Bøfelysten ſig med den Dannelſen. [Faa Decennier efter Konſtens Opfindelse ſporedes allerede Preſſens Virkninger i den Grad, at Magthaverne ved Cenſur (allereſt i ~~Weg~~ og Mainz 1479 og 1486) maatte ſøge at lægge Vaabnd paa den, hvilket ſeſere ved Pave Alexander VI. (1501) og ved et laterant Concilium (1515) almindelig paabudet for at værne om Religionens Renhed. Men trods alle ſaadanne Indgreb fra Magthavernes Side, der der i alle de ſidſte Tider endog have fordoblet ſig, har Preſſen dog vidſt at beholde ſin Indflydſe; den var for mægtig, og var allerede vokſet dens Tyranner over Hovedet.

allerede
 NB
 7 og III tal
 o
 | a l f s fo
 [Udgang
 | r
 | g
 — Köln
 | S
 | n d
 | blev
 ==
 ==
 7 S L følgende
 | de
 11 S
 .....

Efter den første Gennemlæsning (første Korrektur*), maa Arket atter engang blive gennemgaaet (anden Korrektur), for at man kan opdage de endnu et eller andet Sted overseede Fejl. Stundom haves ogsaa en tredje Korrektur og undtagelsesvis endnu flere. Naar der ingen flere Afstrøyt forlanges, saa paastrives den sidste Korrektur: „Trykkesærdig.“

Korrektoren maa ikke bestrøes med Sand, da denne under Korrigeringen let kan komme til at falde ud over Satsen, sætte sig fast i Bogstavernes Fordybninger og under Trykningen ødelægge mange af dem. Korrektører af Sag gjøre det heller ikke, men mange Forfattere, som ikke kjende de flemme Følger deraf.

3) Korrigeringen.

Naar Sætteren har erholdt den læste Korrektur tilbage, stiller han Korrigerstolen foran sin Kasse. En af de udbundne Kolumner ad Gangen tages op paa Skibet, der lægges paa Korrigerstolen, hvorefter Snoren opløses, da det ej er muligt at udslutte sikkert og rigtigt i udbunden Sats**). I højre Haand tages nu Malen. Med denne stiftes let i de Bogstaver, som skulle udtages, de trækkes sagte op, og de rigtige sættes ned istedet. Have de Bogstaver, som skulle ombyttes,

*) I Frankrige og i mange tydske Officiner overdrages første Korrektur til en med Kundskaber udrustet og belært Sætter; dette har den Fordel, at en saadan lettere opdager Mangler og Fejl, som undgaa Ikke-Bogtrykkerens Øje.

**) Naar Korrekturastræffet er gjort med sluttet Form, løstes denne, liggende paa et Sættebræt, op paa Korrigerstolen. Derpaa løses Kilerne op og Korrigeringen foregaar paa vanlig Maade. Under Korrektoren lægges et Makulaturark, for at den ej skal blive besmudset af Svarten paa Formen. Ved Korrigeringen i Formen korrigeres ikke efter Kolumnernes Rækkefølge, men man tager de ved Siden af hinanden staaende Kolumner efter den Stilling, de have faaet ved Udstrybningen, fra Venstre til Højre.

ikke lige Tykkelse, saa maa der blive fordelt eller udtaget saa meget af Udførelsen, som Differencen beløber sig til. Den venstre Haands Fingre maa være i fuld Virksomhed saavel ved Opdragningen af Bogstaverne, som ved Undersøgelse af Linjerne, om disse ere rigtig udførelte. Ethvert Bogstav, der indsættes, nedtrykkes ved lette Slag af Maleskastets Plade, saa at det kommer til at staa i Lighed med den øvrige Sats. Er der udeladt Ord, sat dobbelt eller gjort betydelige Forandringer, saa der enten bliver for meget eller for lidt i samme Linie og en Ombrækning derfor maa blive gjort, saa er det raadeligst at tage angjældende Linjer, om det endog kun er nogle, ud af Formen og brække dem om i Vinkelhagen; de lade sig da sikkert og paalideligt udførelte. Til større Sikkerhed for Udfalden, ansluger man herved Satsen med den vaade Svamp. De udførelte eller læderede Bogstaver, man ved Korrigeringen støder paa, henlægges i Løstassen.

Nøjagtige Sætttere gennemse endnu engang enhver færdigkorrigeret Kolumne, for at overbevise sig om, at Alt er gjort.

De udførelte Korrekturer beholder Sætteren til Verkets Ende, da han overgiver dem til Faktoren eller Principalen, som atter opbevarer dem saalænge, indtil han er sikker paa, at der ikke mere kommer nogen Reklamation fra Bestillerens Side.

4) Revisionen.

Det sidste Korrekturastræk, der altid maa gjøres efterat Formen er sluttet, heder Revisionen (t. Revision, fr. tierce, eng. revise) og gennemses (revideres) som oftest kun af Sætteren, der ikke alene maa være ansvarlig for, at alle de Fejl, som ere anmærkede i sidste Korrektur, ere udførelte, men at heller ingen andre Fejl have indsnegnet sig; at der ikke

har fundet Udfalden af Typer Sted, at Intet i Satsen fremkommer for svagt eller for stærkt, at Linjerne ikke have forskudt sig, at Udfalden af Typer i Enden af Linjerne ikke er foregaaet (hvorum man let ved at lade Bjet glide ned over Kolumneræffens Kanter kan overtyde sig), osv.

Da Skrivebruken af mange ikke alene fremmede, men ogsaa af Moderemaalets Ord er meget forskjellig, saa er der i mange af de større Bogtrykkerier indført en egen Husorthografi, som i det Mindste i sine Grundregler retter sig efter en anerkjendt Grammatiker *). I de fleste Tilfælde er dog Forfatterens Skrivebrug den, hvortil der hovedsagelig bør tages Hensyn.

*) Det er af største Bigtighed, at Typografen har grundigt Kjendskab til de forskjellige Orthograsier, saa at han konsekvent kan gennemføre hver enkelt. Af flere mindre betydelige Arbejder bliver Korrektorens Besørgelse overdraget til Trykkeriets Faktor, og Inkonsekventer, findes de endog kun i Smaaalecer, ville være lidet ubesalende for det Officin, fra hvilket disse ere udgaaede. Inkonsekventer i Revisionen tilkommer det altid Typografen at bortsigte; men ogsaa under Sætningen fordes det, at han er godt bevandret i Orthografien. Selv enkelte gode Forfatteres Manuskripter lide af Inkonsekventer med Hensyn til Orthografien, hvilket vel nærmest bør tilskrives det herskende Virvar af indbyrdes fra hverandre afvigende Regler for Afskrivningen, men ogsaa undertiden er grundet i, at vedkommende Forfattere anse en konsekvent Orthografi for i literær Henseende at være af mere underordnet Betydning, en Anstuelse, hvis Rigtighed vel maa drages i Tvivl. Her til kommer endnu, at man undertiden ikke har Forfatterens eget Manuskript, men en Kopistis eller Sekretærs, der mere har bekymret sig for at komme til Enden med sit Koncept eller Diktatum, end om Konsekventen. I begge Tilfælde udfordres der, at Sætteren maa være en duelig Orthograf; thi ved Sætningen af Manuskripter, der, hvad Orthografien angaar, ere mindre korrekte, bliver det nødvendigt, at han vælger en Orthograf, navnlig den, der synes at falde mest sammen med den i Manuskriptet fremtrædende, og gennemfører den konsekvent. Om det just ikke altid er sagt, at han derved forebygger Inkonsekventer, saa spares dog i ethvert Fald derved en hel Del Arbejde ved Korrigeringen. De hos os brugelige Orthograsier kan inddeles i to Klasser: den konse-

Rettelser af Revisionen foregaar paa den i Noten Side 151 for Korrigering af den sluttede Form beskrevne Maade; tildeels, ved saa og ubetydelige Rettelser, ogsaa i Pressens Fundament.

vative og den orthofoniske Skrivebrug, af hvilke den første efter gammel dansk Brug beholder stumme og dobbelte Vokaler, samt tildeels ogsaa stumme Konsonanter, væsentlig i Hensigt at gjøre Afstillelse mellem ligelydende Ord af de forskjellige grammatikalste Ordklasser, og anvendes af mange, selv nyere norske Forfattere og af de fleste danske, — den anden derimod tager (selv for en Del ved Skrivningen af de i Sproget optagne Fremmedord) især Udtalen som Hæftesnor og forkaster saavel de stumme Vokaler, som Vokalerne's Fordobling og de stumme Konsonanter som Stjelmærker, og er fornemmelig brugelig i Aviser. Foruden disse to kan ogsaa særskilt regnes den etymologiske Skrivebrug, der saavidt muligt sætter sig Formen af Nordens Oldsprog som Norm for Rettskrivningen, og næsten blot adskiller sig fra den orthofoniske Skrivebrug ved Umblytning af enkelte Vokaler og nogle stumme Konsonanter, samt tildeels ved Konsonantfordobling (efter svensk Maade) til Afstillelse af ligelydende Ord. Men alle disse Hovedklasser have igjen mange Underafdelinger, saa der vel næppe gives noget Sprog, der har en større Mangfoldighed af forskellige Regler for Rettskrivningen, end vort norsk-danske Skriftsprog; men det er for Sproget og dets Udviklere et ikke smigrende Vidnesbyrd, at der gives saa mange forskellige Skrivemaader". I Reglerne for Interpunktionen bør ogsaa Satteren være hjemme, ja endog tillige have noget Kjendskab til de forskellige Metoder, man følger ved at interpunkttere.

Om Formens Slutning og Aflegning.

1) Formatet.

Ved Bestemmelsen af Formatet tager man først Hensyn til Verkets Indhold og dernæst til det Papir, som anvendes dertil. I de fleste Tilfælde angiver Forlæggeren Formatet ved den af ham valgte Papirforts Størrelse. — Til videnskabelige Pragt- og Kunstverker tages undertiden, paa Grund af medfølgende Tavler (lithograferede Plader), Folio og Kvart; da deslige Verker sædvanlig sættes spatiøst, maa ogsaa Bundstegen erholde en forholdsmæssig større Bredde. Til omfangsrige lexikaliske Verker tager man stor Oktav med smal Bundsteg; til historiske, grammatiske og andre videnskabelige Verker tages liden Lexikon- eller stor Median-Oktav med maadelig smal Steg; til belærende Skrifter og Skolebøger af ikke alt for stort Omfang, som formedelt deres store Udbredelse maa blive folgte til billige Priser, vælger man forskjellige Oktavformater, ogsaa Duodes med smal Steg. Romaner, Digte og anden Underholdningslitteratur trykkes helst i Duodes og Sedes. De mindste Formater anvendes til Miniatur- og Lommengaver. I Tværformat trykkes ikke andet, end Musikalier.

Forholdet mellem det hvide Rum (Margen) og Tryksiderne finder man paa følgende Maade:

Arket faldes i det forlangte Format, og paa dets første Blad aftegnes Trykfidens Størrelse ved Hjælp af Passer og Lineal. Med den ene Fod af Passeren stikker man et Hul igjennem hele Arket i hvert af Tegningens fire Hjørner. Efter at dette er opslaaet, ser man Formatets Bredde paa Stikkene. Forholdet mellem Højde og Bredde er, undtagen ved Kvart, 7—6, og Tværformaterne sædvanlig som 5—3; dog forekomme derved mange Afvigelser, foranledigede ved Papirets Størrelse.

2) Formslutningen.

Naar et Ark er færdigforriggeret, saa bliver det sluttet. Ved Formater i Folio indtil Oktodes bestaar det hele Ark af to Former. — Sætteren stiller den paa Sættebrættet udslutte Form paa Formreolen eller en anden Forhøjning, der ikke valler, lægger Stegerne mellem paa alle Sider, skjæver dem derpaa tilfammen og løser Snorene op. Han fatter Enden af Kolumnesnoren med den højre Haands Tommel- og Pegefinger, trækker den op og løser med Varsomhed Snoren af, hvorhos han, for Sikkerheds Skyld, hjælper til med venstre Haand og trykker Stegerne fast ind til Siden. Ere samtlige Snore opløste, saa oversees endnu engang Formen, for at man kan overbevise sig om, at ikke et eller andet Bogstav er omfaldet eller har forsludt sig, hvorpaa Rammen lægges om. Man kan ogsaa lægge Rammen om, førend Snorene opløses.

Har Rammen en Tver-Middelsteg, saa lægges paa begge Sider af samme lige tykke Træ- eller Blysteger, saa brede, at de udfylde det Rum, som Middelstegen skal indtage. Paa de to ydre Langsider og de to nederste Bredsider lægges en eller flere Træsteger, indtil der er udfyldt til det forønskede Rum.

Er Formatet lagt om, saa udsøger man af de i en Trækasse liggende Kiler de mest passende, hvilke

først med Haanden trykkes ned imellem Stegerne og Rammejernet. Derpaa tager man Klopholzen i den venstre Haand og med Hovedet af Kiledriveren, der holdes i højre Haand, slaes i regelmæssig Takt paa dens øvre Flade, hvorhos der ved hvert Slag rykkes videre for at træffe alle Punkter af Formens Flade. Er der „kloppet“, saa slutes Formen aldeles færdig til Pressen. Man sætter først Kiledriveren paa Langsidsens øverste Kile og giver den nogle Slag; det samme gjøres med de øvrige Kiler. Efterat have været gaadt rundt nogle Gange, vil Formen holde, hvilket man erfarer ved varsomt at „hæve den op“.

Naar man slutter i Kilerammer paa Sættebrættet, er man meget let udfat for, at Formen giver eller hæver sig i Midten eller ogsaa at Rammen i et eller andet Hjørne hæver sig. — I Frankrige og Sydtyskland, hvor der udelukkende bruges Kilerammer, slutter man paa ganske glatte Marmor-, Granit-, Sandstens- eller Jærnplader. Omendssjönt den første Anskaffelse af saadanne Plader er kostbarere, end Sættebrættet, saa ere dog i nævnte Trykkerier saavel de hyppige Reparationer, som Anskaffelsen af Nyt ubekjendt.

3) Aflægningen og Opremsningen.

For at kunne med Lethed „lægge af“ maa Sætteren ikke tage for stort Greb, saa det kan holdes noget skraat, paadet han straks kan overskue den hele Linje, som skal aflægges, og gribe af Satsen saaledes, at han kan aflægge den ord- eller stavelsesvis. Under Aflægningen indtages den samme Stilling, som ved Sætning. Et eller flere Ord gribes mellem højre Haands Tommel- og Pegefinger, og, efterat man har gjenmemlæst det, slippes et Bogstav efter det andet ned i Rassen. Haanden maa gaa saa nær, som muligt, hen over Fagene og Bogstaverne ikke kastes i stor Afstand ned i disse.

Sætteren kan ogsaa let vænne sig til at lægge Bogstaverne i temmelig ens Retning i Fagene, hvilket er meget lettende under Sætningen.

Hvor der arbejdes i mise-en-pages, tager Mettsøren Kamme og Format af, stiller Formen ved Kolumnetitler, Underslag, Rubriker, Noter og alt til Paktetsatsen ikke hørende, og stiller det, som han kan bruge til Umbrydning af de følgende Ark, paa sit Fordeklings- eller Umbrydningsstrib, saa at kun den rene Sats bliver tilbage til Aflægning. Arbejder en eller flere Sættere paa et Verk saaledes, at hver gjør sine egne Kolumner færdige, gennemføres denne Fremgangsmaade ikke altid saa strengt, ihvorvel den er meget hensigtsmæssig.

Meget smaa Skrifter (Diamant og Perle) blive af Englændere og Franskmænd ikke afslagne fra Greb; men Sætteren stiller den til Aflægning bestemte Sats ved Siden af sig paa Skibet og tager deraf saa meget af Linjen mellem Pege- og Langfingeren paa venstre Haand, som han formaar at holde, og tager igjen af dette saa meget med højre Haands Tommel- og Pegefinger, som ved Aflægning fra Grebet. Dette letter meget Læsningen af det, der skal aflægges, hvilket ogsaa paa denne Maade lader sig bedre gribe. Det Ophold, som Borttagningen fra Skibet forarsager, opvejes rigelig under Aflægning af disse mindste Skrifsorter ved de nævnte Fordele.

Ved ny Skrift og stereotyperet Sats, som staar i længere Tid og klæber sig sammen, betjener man sig til Befugtning og Oplosning af lukket Vand, hvori er opløst Alum; sættes dertil endnu noget, men meget lidt Sæbe, saa lader en saadan Sats sig aflægge lige saa glatvæl, som ældre Skrift. Mod den uhyggelige Fornemmelse i Fingrene under Aflægningen af ny Skrift, saavel som af stereotyperet Sats hjælper pulveriseret Albost (Amiant, Berglin, som Skomagerne bruge under Navn

af Talgum til at ryste ind i nye trange Støvler, for at de skulle gaa let paa); Sætteren lægger lidt deraf i et Papir i et ubenyttet Fag og dypper af og til de til Aflægningen brugte Fingre dervi. For 2 Skilling har man nok i lang Tid.

Den uforstyrrede Forretningsgang kræver ufortøvet Opromning af al ledig Sats, det være udtrykte Verker eller Akcidentfer. Dertil hører Aflægning af Formatet, Kvadraterne, Kolumnetitlerne, Rubrikerne, Noterne og hvad Andet, der maatte være forekommet, som ikke er ren Sats. Af denne blive alle Begyndelses- og Udgangslinjer, Mellemslag, fremmede dervi forekommende Skrifter, Tegne, Brøktal og, hvis de forekomme hyppigt, ogsaa sædvanlige Tal, kort Alt, hvad der ikke hører til de til Skrifteksten hørende Klæsker, udtagne og afslagne; Tekstskriften bliver godt ubunden med gamle Snore i haanbtlige, ikke for store Stykker, der, efterat de ere fuldkommen tørrede, indpakkes, betegnes fuldstændigt og tydeligt efter deres Skriftslags og afleveres til Skrifmagasinet *).

Ved den hurtigt mulige Opromning kan der spares en stor Mængde Materiale; ved Skjodesløshed dermed blive mange gange Bestillinger af Tegne, Siffere, Brøktal, Akcentbogstaver o. desl. fornødne, hvilke ved en nøjagtig Omfarg vilde kunne undgaaes.

I Frankrige og England komme de udtrykte Former af et sluttet Verk uden videre til Akcidentssættere eller andre Sættere og deres Lærlinge, af hvilke Opromningen besørjes for vis Betaling. I Tydskland falder dette for en stor Del og hos os næsten altid paa de Sættere, som have sat Verket; hvilket dog i alle Henseender er en Uret. Sætteren maa ved Paabegyndelsen af et nyt Verk ofte møjsommeligt og med

* Se videre i næste Afsnit. — Dette fornemmelig ifølge tydsk Brug.

manget et Offer af Tid sammensøge sig det Fornødne; Arkeprisen er ofte stillet saa, at han kun ved udholdende Flid kan soutenerer, og endda skal han efter et Verks Slutning anvende en halv Uge eller efter Omstændighederne endnu længere Tid uden Betaling paa Oprømtningen. Det er ikke at undres over, om den da ikke sker med behørig Nøjsagtighed. Henvisning til Fordelene ved et Titellark kan ikke stilles derimod, da disse Fordele ofte, formedelst Forandringer, Omsætning med større eller mindre Skrift og mange andre Omstændigheder, snarere blive til Tab.

Tillæg.

1) Skriftmagasinet.

Skriftmagasinet er det Rum, hvori de Skrifter, som ikke ere under Benyttelse, opbevares i Stykker, omflaaede med Papir, ligesom ogsaa alle Defekter, Defektkasser, Linjesforraad, Kvadrater, Tøj, kort Alt, hvad der i vor Betydning indbefattes under Begrebet Skrift. Det er lukket for Sætteren, og kun Den, der har Opsnyet med det (han er i større Trykkerier i Tydskland en særegen dertil ansat Magasinsforvalter, i mindre enten Akcidentsætteren eller Faktoren) har Afgang dertil. Her maa den største Orden herske, for at altid en hurtig og sikker Oversigt over det disponible Materiale kan finde Sted. Magasinsforstanderen modtager de af færdige Verker oprømmede og udbundne Stykker, pakker dem ind, betegner dem og bringer dem ind i Magasinet, ligesaa alt andet Materiale og uddeler det senere igjen i Forhold til Behovet. Er Magasinet meget stort, saa behøves der for de forskjelligte Skriftslags særegne Reoler, og det er isaaftald nødvendigt at optegne en Plan over Magasinet, hvorefter Ordenen haandhæves. Fremdeles har Magasinsforstanderen at føre en Bog over samtlige Kasser i Trykkeriet og at notere deres Af- eller Tilgang. En lignende Bog fører han over Skrifterne og hvad dertil hører. Ligeledes maa Sætteren hos

ham begjere Vinkelhager, Skibe, Brætter, Kolumnefnore o. desl., og igjen aflevere dem til ham; med et Ord, han maa have nøje Kjendskab til det hele til Sætningen hørende Inventarium.

2) Sættmaskinerne.

Ogsaa for at komme den Del af vor Kunst til Hjælp, som ikke blot kræver den legemlige, men tillige den intellektuelle Virksomhed, nemlig Sætningen, har man gjort forskjellige Forsøg paa at lette os ved Maskiner, og med Hensyn til langt forsøgt Hurtighed have disse vistnok vist sig heldige; men dog stille sig saa mange hindrende Omstændigheder i Vejen for den praktiske Indførelse og Anvendelse af Sættmaskiner, at Opfindelsen af dem kun kan blive et sindrigt Forsøg til Vidnesbyrd om, at vore Dages Teknik forstaaer at muliggjøre selv det tilshneladende Umulige.

Allerede for omtrent 30 Aar siden undfangede Engländerne Bellanche og Church Ideen om Sættmaskiner og forsøgte at gennemføre den, men uden tilfredsstillende Resultat. Senere lykkedes det dog Young og Delcambre i Frankrig, Danskerne Rosenbergs og Chr. Sørensen og Böhmeren Tschulik at naa det forønskede Maal. Den meget nær liggende Ide, at gribe og befordre Bogstaverne ved Tangenter, er anvendt ved alle disse Opfindelser, og de forskjellige Sætte- og Afslægningsmaskiner have i det Ydre megen Lighed med et Klaver.

Den young-delcambre'ske Sættmaskine har en Klaviatur med lige mange Tangenter, som der gives Bogstaver og Tegni i en Skrift. Enhver Tangent har en Signatur, der svarer til det for den bestemte Tegni; denne Tangent hænger bagtil sammen med en vertikal Trækstang, ved Hjælp af hvilken en vandret Styver bevæger sig frem og tilbage paa Maski-

nens Overdel, saasnart Tangenten trykkes ned; samtlige Styvere ligge paa en stor Plade. Til Venstre tæt ved hver Styver staar en vertikal Kanal, hvis Tværsnit stemmer overens med den liggende Bogstav, og som først begynder i en Højde, der svarer til Bogstavens Tykkelse, saa at Styveren, der er noget tyndere, end Bogstaven, uhindret kan gaa frem og tilbage under Kanalen. Disse Kanaler fyldes med Bogstaver, og saasnart Styveren gaar tilbage, falder en ny Bogstav frem. Enhver udstødt Bogstav falder gennem en Sprække ned paa Kobber-Ledningspladen, som skraaner ned i 45° Vinkel; paa denne Plade glide Bogstaverne ligeledes i Rønder ned i en anden Kanal med to Vægge, som staa nøjagtig saa langt fra hinanden, som Bogstaven er høj; en Rille, som et ved et Knæ og en Svev af Sætteren drevet excentrisk Hjul for hvert Tangentanslag trækker lidt tilbage, lader den nye Bogstav finde Plads og hindrer dens Omfalden. Saaledes fører denne Kanal den færdige Sats til Sættersens Plads, hvor Denne tager den ud og brækker dem om i Vinkelhagen. Ved denne Maskine maa Satsen aflægges i sædvanlige Skriftkasser og hver enkelt Sort opsættes til Fyldning af Sættmaskinens Kanaler. Dens Arbejdsevne udgjør over 6,000 Bogstaver i Timen; den er den simpleste og billigste af dette Slags Maskiner.

Den rosenberg'ske Sætte- og Afslægningsmaskine er allerede mere sammensat, end den forrige. Den har næsten Formen af et Positiv (et lidet Orgel for Skoler). Klaviaturens Mechanisme er saaledes indrettet, at det med vedkommende Bogstaver fyldte Rørs Klappe ved Nedtrykning af Tangenterne aabner sig, og at hver enkelt Bogstav uden at forandre sin Stilling falder ned paa et hurtigt frem- og tilbagegaaende Løbebaand uden Ende, der bringer den til Maskinens venstre Side i det saakaldte Receptakulum (som træder i i Vinkelhagens Sted), hvor den ved en særegen Ind-

retning opstilles efter Signaturen. Er Linjen fyldt i Receptafælet, saa sthydes den ved nok en Mechanisme ud paa et Slags Skib, hvorfra en anden Sætter besørger Udslutningen. Den tilhørende Afslægningsmaskine har en lignende Konstruktion, som Sættemaskinen. Hver Bogstav har sin særegne Tangent og Løberem; paa Maskinens øvre Flade er et Slags Jærnbane, hvorpaa en Vogn, der indeholder den Linje, som skal aflægges, ved et Haandgreb føres frem og tilbage over hele Tastaturen. Naar en Tangent trykkes ned, saa hæves den derpaa anbragte Løfestang, standser Vognen og lader Bogstaven ved et ligeledes ved Tasteringen bevirket Tryk paa Linjen falde paa sit Løbebaand uden Ende, hvilket gaar paa Nuller. Er et Løbebaand fyldt med Bogstaver, saa tages disse op med en egen Maskine, der paa en Gang griber hundrede eller flere Bogstaver, og bringes i Sættemaskinens Rør. Med den rosenberg'ske Sættemaskine skulle over 10,000 Bogstaver kunne sættes i Timen.

Franskmænden Gaubert har konstrueret en i Hovedsagen med den sidstbestrevne overensstemmende Sættemaskine. Afslægningsmaskinen derimod er en saa ejendommelig og sindrigh Opfindelse, at den hurtig og paa en smuk og elegant måde udfører et af de for Sætteren ubehageligste Arbejder. Den kan nemlig aflægge den saakaldte „Zwibelfiß“. Paa en med Furer forsynet skraa Plade kastes en Haandsfuld Bogstaver; ved en ringe Rysten glide Bogstaverne af sig selv i disse Rænder. De Bogstaver, som komme til at ligge skraas over hverandre, glide ned i en anden Beholder og maa paa ny rystes ud paa Pladen. De gjennem Renden glidende Bogstaver falde ved Enden af Pladen i et Slags Sluse, som aabner sig for hver ankommende Bogstav. Hver Bogstav har paa sin Sideflade smaa Indsnit, Furer eller Fordybninger, som for hver Bogstav maa være forskellige i Antal og Stilling. I den nævnte Sluse

befinde sig saakaldte Sonderenaale, lig dem paa Saquardstolene. Disse Naale staa i Forbindelse med Skriftkastens Fag og føre Bogstaven i det for den bestemte Fag, efterat de have grebet ind i Furerne og Indsnitte. Den gaubert'ske Sættemaskine skal endog kunne levere 80,000 Bogstaver i Timen. Saa indbydende dette end klinger, staa staa dog igjen den Omstændighed i Vejen, at de sædvanlige Bogstaver formedelst de fornødne Indsnit og Furer ikke kunne bruges, men kræve en særegen Støbning.

Den sørensens'ske Sætte- og Afslægningsmaskine maa vel anses for den mest fuldstændigste, idet den paa en og samme Tid kan udføre baade Sætning og Afslægning. Den bestaar af en opretstaaende Cylinders, hvis Omfængd omgives af lodret staaende Messingstænger, hvorpaa Bogstaverne hænge, hver Bogstav paa sin Stang. Cylindren er delt i to Dele; paa den øverste hænge de sammenblandede Bogstaver, som skulle aflægges. Denne øverste Del gaar stadigt rundt, og Bogstaverne løbe ned paa de nederste Stænger, hver Bogstav til den Stang, hvortil den hører. Maskinen har et Klaviatur med Tangenter. Dens Arbejdsevne udgjør 12,200 Bogstaver i Timen og paa samme Tid bliver et lignende Antal afslagne.

Den tschulit'ske Sættemaskine har i sit Ydre megen Lighed med et taffelformigt Pianoforte. Hver Tangent staa i Forbindelse med et Begstangsverk, der er saaledes indrettet, at hvergang en af de i en skraatliggende Rende opret staaende Bogstaver, som altid eftersthyes af en tung Kile, gjøres fri og falder ned i en horisontal Rende gjennem en omtrent 3 Fod høj Kanal, der hører til denne Tangent. Bogstaverne have temmelig nær oppe ved Hovedet en mere, end almindelig, kvadratisk indskraaen Signatur; ligesaa har Foden af Bogstaverne der, hvor Stobetappen er afbrudt, et omtrent $\frac{1}{10}$ Tomme dybt Indsnit. I Rænderne

ere paa den ene Side og ved Foden Falser anbragte, hvori Bogstaverne gaa formedelst deres Side- og Fodindsnit, og saaledes forhindres deres Omfalden. Foden af den sidstnævnte Rende dannes af en Kjede uden Ende, der gaar om to ved Maskinens Ender anbragte Muller og stadig er i Bevægelse fra Højre til Venstre ved Hjælp af en Driverem. Den paa Drivekjedens faldende Bogstav griebes ved en paa Kjeden sig befindende Hage og føres staaende til det ved Maskinens venstre Ende anbragte Receptafel. Er Linjen fyldt, saa forskyder Receptafellet sig en Linjes Rum, og en ny Linje begynder. En anden Sætter besørger Linjernes Udslutning og Dannelsen af Kolumner. De hyppigst forekommende Bogstaver have sine Tangenter liggende nærmere Midten af Maskinen og e, n, i og r have flere paa den hele Bredde fordelte Taster. De Bogstaverne ligge i en vis Rækkefølge, saa maa Drivekjedens, naar en mere til Højre liggende kommer til at staa foran en paa venstre Side, gjøre en forgjæves Vej, sa, ra, na, ni osv., hvorimod Ord, hvis Bogstaver følge efter hinanden paa Tangentbrættet, med et Slag (en Alford) kunne sættes. Dette er ogsaa Tilfældet med den rosenberg'ske Maskine. Den hertil hørende Afslægningsmaskine ligner i Ydre Sættmaskinen. Skibet med Satsen til Afslægning gaar, som i den rosenberg'ske Afslægningsmaskine, paa dens øverste Del i et Slags Jærnbaneakser. Ved Anslaget paa Tangenten aabner den dertil hørende Løftestang sin Kanal og lader Bogstaven glide gennem den i en Rende, som ligeledes er forsynet med de under Sættmaskinen nævnte Falser til Fastholden af Bogstaverne, og fra den bringes de ved Hjælp af en Indretning, som griber dem i Side- og Fodindsnittet, ned i Sættmaskinen. Med den tschulif'ske Sættmaskine kunne 20,000 Bogstaver sættes i Timen, og Sætte- og Afslægningsmaskinens Pris er tilsammen 1,000 Thaler preussisk = 666 $\frac{2}{3}$

norste Species. Ogsaa til den behøves, paa Grund af Side- og Fodindsnittene, en særstilt Støbningsform af Bogstaverne.

Tschulif tilføjede med sin Opfindelse en simpel Stenografi, for umiddelbart at kunne følge Taler ved Hjælp af det en uindskrænket Mangfoldiggjørelse tilladende Typetryk. Denne har dog ligesaa lidt som den rosenberg'ske Maskine eller nogen anden bragt virkelig Fordel, hvorvel der paa mange Steder baade i Europa og Amerika ere nogle opstillede. De betydelige Omkostninger, da der for hvert Skriftslags behøves en særegen Maskine og særegen Skriftstøbning, ville meget indskrænke dens Anvendelse. Ogsaa forringes de meget høje Angivelser af deres Sætteevne betydelig derved, at der til Sætning, Udslutning og Afslægning behøves tre Personer, — at Sætteren ikke formaar at følge Manuskriptet saa hurtigt, som han kan sætte, og at den, der danner Linjerne og Kolumnerne, og naar der hyppig forekommer Antitva eller andre Skrifter, som maa sættes særstilt, igjen ikke kommer saa fort frem, som Sætteren. Betænker man, at Ombrækning, Justering, Slutning, Korrigering, kort alt det øvrige Arbejde for at gjøre et Ark særdigt kræver en god Del Tid, som dog er beregnet med ved Bestemmelsen af Kassefætterens Løn: saa tør det befindes, at Besparelsen af Sættepris ikke paa langt nær staar i Forhold til Anstafelsesomkostningerne og mange andre Bidtøftigheder, og at Maskinerne i det Højeste ere praktiske for meget store og indbringende Tidender.

3) Bogstav-, Stavelses- og Ordgrupper.

Den Ide at støbe de i Satsen saa hyppig forekommende Artikler, Præpositioner, Konjunktioner, Endestavelser, Dobbeltkonsonanter osv sammensatte og derved frembringe Satsen hurtigere og billigere, er langtfra

ny; allerede i den sidste Hjerdedel af forrige Aarhundrede gjorde den franske Bogtrykker St. Paul Forsøg dermed; dog blev det kun ved Forsøg. Omendstjont allerede dengang saa mange Omstændigheder viste sig at være i Vejen for en større Udbredelse af Gruppetøbningen, saa blev Forsøgene i denne Retning alt flere, og de optoges endog ofte af Ikkeljendende af vor Kunst; især var det engelske Bogtrykkere, hvilke efterlignedes af franske og tyske Kolleger, som ved Siden af sin Bogtrykkerforretning ogsaa drevede Skriftstøberi, og de bragte betydelige Offere til denne Ide, uden at naa det tilsigtede Maaal.

Saa tillokkende det maa synes — især for Ikkeljendende — at sætte Binde- og Forholdsordene og, ved, men, eller, af, fra, for, Artiklerne en, et, den, det, de, Pronomenerne jeg, du, os, mig, Endestavelserne ne, ene, er, el osv., ved Siden af hinanden tit forekommende Konsonanter, som: nn, mm, nd, nt, rr, sj, o. fl. sammenstøbte med et Greb, saa bliver dog derved at betænke Støbningens Fordyvelse, idet Skriftstøberen ikke mere kan rette sig efter sin Støbesejdel, og at der blive omfangsrigere Defekter fornødne; dernæst maatte man have en næsten dobbelt saa stor Klasse, som den bekjendte og længe siden tilvante; en eneste bestadiget Bogstav vilde straks bringe et helt Ord af tre eller flere Bogstaver i Tøjskassen. Alle disse Ulemper turde vel modveje de ved første Øjskafst tilshneladende Fordele, og det rigeligen, saa at Ideen vil erkjendes umoden og aldeles upraktisk til Simplificering og Forøgelse af Hurtigheden ved Sættens Frembringelse, og at man vil bibeholde den af gamle Gutenberg opfundne Sættemethode saa længe, indtil engang et højere begavet Geni fremstaar og viser vor Sætterkunst en ny Bane.

Trykfejl og Rettelser.

- Side 1, L. 8 f. n. staar: Kaligrafien, skal være: Chirografien.
- „ 66, L. 12 f. o. staar: 1, u, w, læs: 1, v.
- „ 77, efter sidste Linje mangler: Naar et Komma staar i Enden af Linjen, maa det aldrig have et Spatium foran, men staa lige ind til det vedstaaende Ord.
- „ 79, L. f. o. staar: „Waktaren“, skal staa: „Waktaren“, da Citationstegnet efter svensk Brug i Regelen sættes med omvendt Signatur baade foran og bag det Citerede.
- „ 81, Anm. L. 9 f. o. efter „Soldat's“ indskydes: Ord, der ende paa en Vokal, saa efter den saakaldte konservative Brug „es“ som Genitivmærke, saaledes: En Bys, vor Troes, Bebrageries.
- „ 85, L. 12 f. n. staar: aar, læs: Naar.
- „ 90, L. 6 f. n. staar: yg, læs: og.
- „ — L. 4 f. n. staar: gymbelseslinjen, læs: Begynderlinjen.
- „ 140, L. 8 f. n. staar: en, læs: end.